

ОКРЕМІ КРИМІНАЛІСТИЧНІ МЕТОДИКИ ЯК КОМПЛЕКСИ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ

Кінцевим "продуктом" криміналістичної науки, що надходить на зброєння слідчої практики, є окремі криміналістичні методики, у змісті яких на основі положень і висновків загальної і окремих криміналістичних теорій формуються криміналістичні рекомендації зі здійснення судового розслідування і запобігання злочинів.

Сукупність окремих методик утворює криміналістичну методикою як розділ науки криміналістики, у який, крім них, входить і деяка система наукових положень як підстава побудови й адаптації цих методик. Криміналістична методика, як і криміналістичні техніка і тактика, є результатом відображення криміналістикою свого предмета. У своєму "речовому" вираженні цей результат виступає в методичі у вигляді систем криміналістичних рекомендацій різного ступеня спільності, що відносяться до організації і ведення розслідування, оптимального для типових умов застосування засобів і прийомів криміналістичних техніки і тактики, керування і наукової організації праці і даних інших галузей знання.

Уявлення про структуру і зміст окремих криміналістичних методик залежить, звичайно, від загального уявлення про криміналістичну методикою як розділ криміналістичної науки.

Нагадаємо, що ми розуміємо під криміналістичною методикою систему наукових положень і розроблювальних на їхній основі рекомендацій з організації і здійснення розслідування і запобігання окремим видам злочинів. У літературі є і ряд інших визначень криміналістичної методики. Останнім часом інтерес до криміналістичної методики, що довгий час у теоретичному відношенні залишалася, мабуть, найменш розробленим розділом криміналістики, істотно зріс. Цьому сприяло проведення ряду криміналістичних конференцій, де питання криміналістичної методики піддалися багатобічному обговоренню, а також нагромадження значної кількості дисертаційних робіт, присвячених окремим методикам, і поява проблемних робіт дискусійного характеру.

Вважаючи недоцільним розгляд усіх визначень криміналістичної методики, що з'явилися раніше чи останнім часом, оскільки багато з них відрізняються одна від одної суто редакційно, зупинимося лише на деяких, що являють, на наш погляд, інтерес або новими елементами свого змісту, або новим аспектом розгляду. Приведемо їх текстово для того, щоб полегшити наступне порівняння й аналіз [1, с.727-728].

Визначення А.Н. Васильєва: "Криміналістична методика розслідування – це розроблена на основі вивчення слідчої практики, способів

злочинів і механізму утворення їхніх слідів система рекомендацій про криміналістичну класифікацію злочинів, організації початкової і наступних стадій розслідування, а також про особливості застосування тактичних прийомів і науково-технічних засобів з метою ефективного розслідування” [2, с.63].

Визначення Н.А. Селиванова: “Методика розслідування - це обумовлена предметом доказування система взаємозалежних і взаємообумовлених слідчих дій, здійснюваних у найкращій послідовності, з метою встановлення всіх необхідних обставин справи і доведення, на основі планування і слідчих версій, з урахуванням типових способів вчинення злочинів даного виду, слідчих ситуацій і характерних для їхнього розслідування особливостей застосування тактичних прийомів і науково-технічних засобів” [3, с.112].

Визначення В.Г. Танасевича: “Це – система методів, що рекомендуються з метою розкриття і попередження злочинів і прийомів з послідовного дослідження обставин вчинення злочину і викриття осіб, які його вчинили, що спирається на розроблені криміналістикою загально-теоретичні положення, науково-технічні засоби і криміналістичну тактику” [4, с.92].

Визначення Н.Л. Гранат: “Під методикою розслідування злочинів можна розуміти найбільш доцільно організовану систему тактичних, технічних, оперативно-розшукових і організаційних прийомів і засобів, що рекомендуються криміналістикою для розкриття, розслідування і попередження злочинів” [5, с.80].

Визначення І.А. Возгриня: “Криміналістична методика, будучи одним з розділів криміналістики, вивчає закономірності організації і здійснення розкриття, розслідування і запобігання злочинів з метою вироблення, відповідно до вимог законності, науково обґрунтованих рекомендацій з найбільш ефективного проведення судового дослідження окремих видів злочинів” [6, с.61].

Визначення Н.П. Яблокова: “Методика розслідування окремих видів злочинів являє собою цілісну частину криміналістики, що вивчає досвід вчинення і практику розслідування злочинів і розробляє на основі пізнання їхніх закономірностей систему найбільш ефективних методів розслідування і попередження різних видів злочинів” [7, с.482].

Усі наведені визначення можна розбити на три групи. У першу входять визначення І.А.Возгриня, Н.П.Яблокова і наше. Це визначення криміналістичної методики як розділу науки. Визначення І.А.Возгриня розкриває зміст тих наукових положень, на базі яких розробляються практичні рекомендації із здійснення розслідування і запобігання злочинів. Їхнім змістом є відображення певної групи об'єктивних закономірностей. У нас ця частина визначення дана у стислому вигляді [8, с.9].

На основі визначення криміналістичної методики як розділу науки можна представити окрему криміналістичну методику як типізовану систему методичних (науково-практичних) рекомендацій з організації і здійснення розслідування і попередження окремого виду злочинів. Коментар, яким І.А.Возгрин супроводжує своє визначення криміналістичної методики, дозволяє припустити, що він уявляє собі окрему криміналістичну методику приблизно так само.

Друга група наведених визначень – це визначення криміналістичної методики саме як результату виконання криміналістикою своєї службової функції, тобто як засобів і методів боротьби зі злочинністю. Спробуємо простежити те спільне, що пов'язує між собою ці визначення, і те особливе, що відрізняє їх одне від одного. Загальним для всіх наведених визначень є: уявлення про методику як систему, а не випадкову сукупність елементів, не зв'язаних між собою, систему, що володіє певною структурою. Системність складових частин криміналістичної методики підкреслив ще А.Н.Колесниченко, що першим досліджував у монологічному плані цей розділ криміналістики; уявлення про методику як систему засобів розслідування злочинів. Мабуть, цим і вичерпується загальне; особливе ж полягає в наступному: по-різному визначаються елементи, що складають систему криміналістичної методики. А.Н.Васильєв вважає, що це рекомендації про вид злочинів, про організацію їхнього розслідування й особливості застосування криміналістичних прийомів і засобів. За Н.А.Селивановим, – це слідчі дії, здійснювані за визначеними правилами і з урахуванням визначених обставин. В.Г.Танасевич думає, що систему складають рекомендації про методи і прийоми розслідування, що спираються на дані криміналістичної науки. На думку окремих авторів наведених визначень, систему методики утворюють прийоми і засоби розкриття, розслідування і запобігання злочинів; неоднаково розуміється зміст рекомендацій, коли методика розглядається як їхня система. А.Н.Васильєв відносить рекомендації до широкого кола явищ, В.Г.Танасевич – тільки до методів, прийомів послідовного дослідження обставин вчинення злочинів і викриття злочинців; різна і ступінь деталізації обумовленого поняття. В одних випадках вона дуже висока (А.Н.Васильєв, Н.А.Селиванов), в інших – незначна (Н.Л.Гранат). У деяких визначеннях про застосування прийомів і засобів говорить в загальній формі (В.Г.Танасевич, Н.Л.Гранат), в інших – робиться акцент на особливостях такого застосування, пов'язаних з видом злочинів (А.Н.Васильєв, Н.А.Селиванов, Н.П.Яблоков).

Ми вважаємо, що визначення поняття окремої криміналістичної методики повинно виходити з таких положень.

Окрема криміналістична методика – це система певних елементів, що взаємозалежать і взаємовизначаються. Ця система має певну струк-

туру, відповідно до якої її елементи розташовуються у певній послідовності, утворюючи підсистеми.

Елементами системи є не криміналістичні прийоми і засоби, слідчі чи інші дії і заходи, а криміналістичні (у даному випадку – методичні) рекомендації, тобто науково обгрунтовані й апробовані практикою порядки, що стосуються організації розслідування, вибору і застосування з урахуванням певних обставин техніко-криміналістичних засобів криміналістичних прийомів. Система виступає як комплекс порад типізованого характеру, тобто такий, який відбиває типове для розслідування злочинів певного виду. Підставою для створення таких комплексів служать комплексний характер завдань, розв'язуваних у процесі розслідування; необхідність розробки комплексу дій, що починаються для вирішення цих завдань; комплексна участь у розкритті, розслідуванні і запобіганні злочинням у межах своєї компетенції, крім слідчого, працівників організації, дізнання, експертних установ та інших фахівців, представників громадськості; реально існуючі зв'язки і залежності між рекомендаціями.

Поряд із криміналістичними рекомендаціями, окрема криміналістична методика містить і їхнє обгрунтування у вигляді певних наукових чи емпіричних положень. Таким обгрунтуванням, наприклад, для рекомендацій з вибору напрямку розслідування служить перелік типових для даної категорії кримінальних справ версій, для рекомендацій з визначення типового кола слідчих дій, оперативно-розшукових і організаційно-технічних заходів – характеристика способів вчинення даного виду злочинів, які найчастіше зустрічаються в практиці, і слідів їхнього застосування тощо. Таке обгрунтування може даватися разом з рекомендацією, наприклад, обгрунтування особливостей тактики тієї чи іншої слідчої дії, а у випадку, якщо воно носить більш чи менш загальний характер – для всіх рекомендацій даної окремої криміналістичної методики, – у вигляді самостійного структурного елемента її змісту. Прикладом подібного загального обгрунтування служить сукупність положень, що позначається останнім часом терміном “криміналістична характеристика злочину”.

Структура окремої криміналістичної методики і є структурою цього комплексу рекомендацій і їхніх обгрунтувань.

Питання про структуру окремої криміналістичної методики відносяться до числа дискусійних. При формуванні криміналістичної методики як розділу науки у структурі окремої криміналістичної методики звичайно розрізняли: питання кваліфікації й особливості порушення кримінальних справ даної категорії; особливості тактики первинних слідчих дій; складання плану розслідування; наступні слідчі дії і їхню тактику; особливості розслідування окремих різновидів даного виду злочинів. Нерідко різні окремі методики за структурою відрізнялися

одна від одної. Можна, мабуть, стверджувати, що в цей період більш-менш однакової структури окремих методик ще не існувало.

Перша спроба уніфікації структури окремих криміналістичних методик була почата А.І.Винбергом і Б.М.Шавером у 1945-1949 рр. при викладі методик у підручнику з криміналістики для середніх юридичних навчальних закладів. Вони розрізняли такі структурні елементи методики: основні особливості розслідування; первинні дії слідчого; основні питання, що підлягають з'ясуванню і дослідженню; основні прийоми виявлення, дослідження і фіксації доказів; виявлення мотивів злочину; причини й обставини, що сприяли вчиненню злочинів.

Починаючи з 1952 р., у підручниках з криміналістики структура окремих криміналістичних методик уніфікується, щоправда, іноді кожним авторським колективом по-своєму. Так, у підручнику для вузів 1952 р. вона виглядала в такий спосіб: завдання розслідування; первинні невідкладні дії слідчого; обставини, що підлягають з'ясуванню і дослідженню; основні прийоми і методи виявлення і фіксації доказів; виявлення обставин, що сприяли даному виду злочинів. У підручнику для середніх спеціальних навчальних закладів називалися три частини конкретних окремих методик: визначення обставин, що підлягають з'ясуванню і дослідженню з даної категорії справ, у тому числі й обставин, що сприяли вчиненню злочину; визначення кола первинних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; виклад специфічних особливостей інших слідчих дій.

Не вдаючись до аналізу наступної еволюції поглядів на структуру окремої криміналістичної методики, зупинимось на пропозиціях з цього питання, що є предметом дискусії.

І.М.Лузгін включив у структуру окремої криміналістичної методики такі елементи: 1) обставини, що підлягають доведенню; 2) особливості порушення кримінальної справи; 3) специфіку первинних слідчих дій і їхній зв'язок з оперативно-розшуковими заходами; 4) особливості планування і побудови версій; 5) наступні слідчі дії; 6) особливості роботи слідчого на завершальному етапі розслідування; 7) особливості встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину. І.Ф. Пантелєєв пропонував іншу систему: завдання розслідування; сукупність обставин, що підлягають встановленню; слідчі версії і планування розслідування; тактика первинних і інших слідчих дій; карна профілактика (характеристика обставин, що сприяли вчиненню даного виду злочинів, і заходів щодо їхнього попередження) [9, с.3].

Починаючи з 1975-1976 рр., при описі структури окремої методики все частіше фігурує поняття криміналістичної характеристики злочину. Так, на думку А.Н. Васильєва, у структуру окремої методики входять: криміналістична характеристика даного виду злочину; первинні

слідчі й інші дії слідчого; система подальшого розслідування; особливості застосування тактичних прийомів і науково-технічних засобів [10, с. 26]. Криміналістичну характеристику злочину як елемент структури окремих методики називають тепер А.Н.Колесниченко, І.А.Возгрин, В.Г.Танасевич, В.А.Зразків, І.Ф.Герасимов і багато інших криміналістів, хоча однаковому розуміння криміналістичної характеристики поки що не досягнуто.

Для того, щоб спробувати знайти оптимальне вирішення питання про структуру комплексів криміналістичних рекомендацій, що утворюють окремі криміналістичні методики, необхідно попередньо оцінити справедливність тих положень, на основі яких виділяються підсистеми цих комплексів, тобто може бути побудована їхня структура. Це вимагає розгляду таких проблем, як криміналістична характеристика і криміналістична класифікація злочинів, визначення напрямку і предмета розслідування та періодизація процесу розслідування.

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Учебник. – М., 2001.
2. Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений // Соц. законность. – 1975. – № 4. – С. 63.
3. Селиванов Н.А. Советская криминалистика: система понятий. – М., 1982. – С. 112.
4. Танасевич В.Г. Теоретические основы методики расследования преступлений // Соц. государство и право. – 1976. – № 6. – С. 92.
5. Гранат Н.Л. Первоначальные следственные действия и их роль в методике расследования // Методика расследования преступлений. – М., 1976. – С. 80.
6. Возгрин И.А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений. Курс лекций. – СПб., 1992. – Ч.1. – С. 61.
7. Яблоков Н.П. Криминалистика. – М., 1995. – С. 482.
8. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений / Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Харьков, 1967. – С. 9.
9. Пантелеев И.Ф. Методика расследования преступлений. – М., 1975. – С. 3.
10. Васильев А.Н. О криминалистической классификации преступлений // Методика расследования преступлений. – М., 1976. – С. 26.

I.Harchenko
SEPARATE CRIMINALISTIC METHODS AS COMPLEXES
OF CRIMINAL RECOMMENDATIONS

A given article is devoted to the question of a separate criminalistic methods. Specifically, author inquires into complexes of criminalistic recommendations, history of development of this criminalistics institute, methods notion of criminalistic complexes. Author offers his vision of optimal settlement of reforming the structure of these complexes.